

BALTICA LEIDE BRITI RAAMATUKOGUS

Tiiu Reimo

Eesti Akadeemiline Raamatukogu

1996. a. veebruaris-märtsis oli mul võimalus Briti Akadeemia stipendiaadina töötada 5 nädalat Briti Raamatukogus (*British Library*, BL), kus ühe ülesandena püüdsin välja selgitada 16.–18. sajandi Eesti trükiste ja *Baltica* leiduvust. Selleks töötasin Briti Raamatukogu elektron- ja trükikataloogidega, andmebaasiga ESTC (English Short Title Catalogue) ning mitmete kohapeal leiduvate teiste raamatukogude trükikataloogidega. Artiklis on esitatud kokkuvõtte töö tulemustest ning kirjeldatud huvipakkuvamaid teoseid. Seetõttu on kirjutandu rohkem informatiivse kui teadusliku iseloomuga, pakkudes uut teavet sellest, kuidas on Eestit kajastatud Euroopas sajandeid tagasi ning milliseid Eesti trükiseid on aegade keeris kandnud laiali maailma raamatukogudesse.

Siinesitatu pole muidugi kaugeltki kõik Briti Raamatukogus sisalduvast *Baltica*'st. Suurema tähelepanuta jäid Saksa väljaanded — eriti juhul, kui autor ja tiitel tuttavad ette tulid — kuna neid leidub enamasti ka Eesti raamatukogudes. Loomulikult oli huvi kõige suurem Inglismaal trükitu vastu, mille kohta seni Eestis andmeid üpris kasinalt.

Nagu arvata võis, moodustavad suurima osa *Baltica*'st reisikirjad, ajaloosündmuste (eriti Põhjasõja) kirjeldused, ajaloo ja geograafia lühiülevaated. Tähelepanuväärne, arvestades mitte eriti tihedaid ajaloolisi kontakte, on aga ka Eesti 17.–18. sajandi trükiste arv Briti Raamatukogus.

Eesti trükised

Eestikeelne raamat kuni 1850. aastani

Eestikeelsetest raamatutest on kolm 18. sajandist. Neist varaseimaks on 1721. a. Halles trükitud “Eesti-Ma Kele Koddo- ja Kirko-Ramat”. Käsiraamat sisaldab hilisematest väljaannetest tuttavad osad: Lutheri katekismuse, evangeeliumid ja epistlid, lauluraamatu ning lühikese palveraamatu. Viienda osana on konvoluudis 1722. a. trükitud “Palwed ning Öppetussed Keige Ewangeliummide järrele”. Raamat on helepruunis täisnahkköites, säilinud on ka kaheleheküljeline frontispiss Kristuse, Tallinna panoraami ja Tallinna suurt vappi hoidva kahe ingl. kujutisega.¹ Teised kaks on piibliraamatud: eestikeelse Piibli esitrükk aastast 1739 ning 2. trükk aastast 1773. Piibli esitrükk on olemas ka Oxfordis Bodley Raamatukogus (Bodleian Library) ja Cambridge’i Ülikooli Raamatukogus. Rohkem on eestikeelseid kirikuraamatuid 19. sajandi esimesest poolest: Piibli kolmas trükk aastast 1822 leidub Briti Raamatukogus ning Cambridge’i Ülikooli Raamatukogus, põhjaeestikeelne “Uus Testament” (Tallinn, 1816 ning St. Peterburg, 1825) on nii Briti Raamatukogus kui ka Oxfordis Bodley Raamatukogus. Lõunaeestikeelne “Wastne Testament” on esindatud Briti Raamatu-

¹ Frontispissi kohta vt. Sikk, V. Eesti raamatu välimusest XVII ja XVIII sajandil. Tartu, 1941. Lk. 50.

kogus 1815. a. Jelgava [Mitau] väljaandega, Cambridge'is 1821. a. Jelgava [Mitau] ning 1886. ja 1887. a. Tartu väljaandega. Kodu- ja kirikuraamatutest leidub Briti Raamatukogus 1830. aasta väljaanne.

Eesti keele grammatikatest on varajasim Heinrich Gösekeni Tallinna kirjakeelt käsitlev "Manuductio ad Linguam Oesthonicam" (Reval, 1660). See leidub nii Briti Raamatukogus kui ka Oxfordis Bodley Raamatukogus. 18. sajandi grammatikatest on Briti Raamatukogus mõlemat keelemurret avav August Wilhelm Hupeli "Ehstnische Sprachlehre" 1. ja 2. trükk (Riga u. Leipzig, 1780; Mitau, 1818). 19. sajandi eesti keeleõpetust esindab Eduard Ahrensi põhjääesti keele grammatika "Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes" (Reval, 1843; Reval, 1853).

Tõenduseks, et eesti- või läतिकeelseid raamatuid juba varakult Inglismaal leidis, on 1695. a. Londonis toimunud Westminsteri kiriku prebendi Adam Littletoni (1627–1694) raamatukogu oksjon. Hea matemaatiku, judaismi ning vanade keelte tundja Adam Littletoni enda tähtsamad tööd on ladina keele kohta, kuid raamatuid kogus ta Euroopa, Aasia ja Aafrika eri paigust.² Seda väljendab ka John Bullordi koostatud oksjonikataloogi "Bibliotheca Littletoniana" alapealkiri märkusega, et kataloog sisaldab "... mitmeid haruldasi ja väärtuslikke raamatuid prantsuse, itaalia, hispaania, portugali, saksa, hollandi, poola, slaavi [sklavoonia], vene [moskoovia], taani, rootsi, ungari, Liivimaa ja iiri keeles".³ Kahjuks on kataloogist teada vaid üks säilinud defektne eksemplar Harvardi Ülikooli Raamatukogus Ameerikas. Säilinud 14 lehte sisaldab üle tuhande lühikirje, kuid lõpeb enne salapärase "Liivimaa keele" juurde jõudmist.

Võõrkeelsed trükised kuni 1800. aastani

17. sajandil Eestis trükitud võõrkeelseid raamatuid on Briti Raamatukogus 10, võrdselt 5 Tallinna ja 5 Tartu trükist. H. Gösekeni eesti keele grammatika ja C. Kelchi kroonika kõrval on Briti Raamatukogus Tallinna linnaseadus aastast 1665, tollimäärus aastast 1651 ning maksude korraldus aastast 1652. Viimati nimetatut on uus leid Tallinna 17. sajandi trükiste hulgas. 28-leheküljeline kvartformaadis määrus kannab pealkirja "Ihrer Königl. Majest. zu Schweden, ... Pfund-Cammer oder Portorij-Ordinantz. Wornach man sich in Reval allerdings zu richten vnd zu verhalten haben sol. Dabey anghenget der 10. 11. 12. 13. vnd 14. Punct auss dem Abscheid, welcher der Commerciens halben Ao. 1648. mit der Stadt Reval gemachet vnd verfasst worden ist" ning on teine trükis 17.–18. sajandi Tallinna seadusi ja määrusi sisaldavas konvoluudis.⁴ Tartu trükistest on varaseim ajaloo-professor Friedrich Meniuse "Historischer Prodromus" (1633). Sellele lisaks on olemas 4 kõnet Rootsist pärit üliõpilastelt. Need on Jacobus Lotichiuse "Oratio de Musica" (1640), Benedictus Johannes

² Jöcher, C. G. Allgemeines Gelehrten-Lexicon. Leipzig, 1750. Bd. 2. Sp. 2473.

³ Bullord, J. *Bibliotheca Littletoniana*: The library of the Reverend and learned Adam Littleton, D. D. Prebendary of Westminster. Being a curious collection of books in divinity, history and philology, in Greek and Latin, in all volumes. With a collection of rabbinical and oriental authors. Also several scarce and valuable books in French, Italian, Spanish, Portegueze, German, Dutch, Polish, Sclan[!]onian, Muscovian, Danish, Swedish, Hungarian, Livonian and Irish languages. — BL mikrofilm: Mic. B.56/1797.

⁴ BL: D.K.1.(1–11). Erandina nr. 3 ei ole Eesti trükis.

Medeniuse "Status Regni Sveo-Gothici" (1641), Johannes Anbergi "Oratio de homicidio" (1642) ning kataloogide järgi ka Andreas Eric Liloniuse "Uplandiae elogia" (1651). Viimast raamatut ei õnnestunud leida, kuigi üks ja sama kohaviit figureerib mitmes erinevas kataloogis. Ilmselt on kohaviidas viga, mis on kandunud kataloogist kataloogi, ja kuna raamatu järele nõudlus puudus, jäi see seni märkamata.

Ilmumisandmeteta ning defektna eksemplar on Pärnus 1699. a. 28. augustil toimunud ülikooli piduliku aktuse kogumik "Actus inauguralis Academiae Gustavo-Carolinae...", mille on trükinud Johannes Brendeken.⁵ Kvartformaadis raamatust on alles vaid 48 alguslehekülge, mis sisaldavad aktuse käigu kirjeldust: Eric Dahlbergi kõne, rektor Sven Cameeni vastus, uue rektori Daniel Eberhardi ametissepühitsemise tseremoonia. Briti Raamatukogu kataloogis on raamatu oletatavaks ilmumisajaks märgitud 1699, tõenäoliselt jääb see aga vähemalt 1701. aastasse. Sellest aastast pärineb Stockholmis valmistatud graafiline tiitelleht, millel on kujutatud allegooriline Sõja ja Rahu figuur. Teadmiste tähtsust sümboliseerib raamatutest ümbritsetud gloobus ning deviis "Hinc vigor et potestas". Gravüür on signeeritud: j.u.d. Aveleen [vaselõikaja Johann van den Aveleen]⁶ sc. Holmia 1701.

Ainus Narva trükis "Kongl. May:tz nådigste Skydde och Försäkrings Bref för samptl. Inbyggjarne i Ryssland" (Narva: tryckt hoos Johan Köhler, Kongl: May:tz privilegerade Stadz-Booktryckiare) pärineb aastast 1700 ning on seotud Narva lahinguga, õieti selle tulemustega, lubades Venemaa elanikele tagatise Rootsi võimu all. Põhjasõja ja eriti Narva lahinguga seotud trükiseid on Briti Raamatukogus üsna palju, ent suurel osal neist puudub ilmumiskoht ja -aeg. Trükipildi ning paberi võrdlemisel olemasoleva Narva trükisega võiks oletada veel mõned nendest Narva või Tallinna trükikodade toodanguks. Näiteks on Narva lahingule pühendatud 13-osalise "Teadete" sarja "...Glorieuse Nachricht, oder fernere Confirmation des Sieges, so Ih. Königl. Maj. Von Schweden wieder die Russen dem Höchsten sey gedanckt!" 5., 7. ja 8. vihik dateeritud Narva ja Tallinnaga, 13. ja 10. vihik ainult Narvaga. Viimasel on lisaks märkus, et olemasolev eksemplar on "Narvas 28. novembril 1700 trükitud ning rootsikeelsest originaalist tõlgitud eksemplari järgi".⁷

18. sajandi Eesti võõrkeelsete trükiste koguarv Briti Raamatukogus on 22, neile lisandub 1 Oxfordis Bodley Raamatukogus. Suurem enamus neist on kättesaadav ka Eesti raamatukogudes. Uudseks leiuks on konvoluutköide, mis sisaldab 7 rootsikeelset pietistlikku raamatukest, kõik trükitud Johan Köhleri juures Tallinnas 1723. a.⁸ Esimese trükise tiitellehele on oma autograafi jätnud raamatu ilmselt esimene omanik Hans Krausse aastast 1725 ning järgmine omanik Jonas Blommen aastast 1740. Neli trükist konvoluudis on autorita. Kogumik algab Leipzigi ülikooli teoloogiaprofessorite poolt 1710. a. kirjutatud selgitusega pietismi kohta "Samtelige Theologiae Professorum i Leipzig ... swar ...om thet

⁵ Actus inauguralis Academiae Gustavo-Carolinae (habitus Pernaviae die 28 Aug. anno 1699) auspiciis Caroli XII. Suecorum Regis Dorpato Pernaviam translatae. — Excud. Johannes Brendeken, Reg. Acad. Typographus.

⁶ Nagler, G. K. Neues allgemeines Künstler-Lexicon. München, 1835. Bd. 1. S. 203.

⁷ Die Zehende Glorieuse Nachricht: Nachdem in Narva am 28. Nov. 1700 gedruckten und aus dem Schwedischen Original übersetzten Exemplar. — [8] S. 4°. — BL: 9335.c.28 (2). Briti Raamatukogus leiduvad sama kohanumbri all vihud 3–13. Neist vaid ühe trükikohana (Die Eilffte Glorieuse Nachricht) on märgitud Stockholm.

⁸ BL: 4371.a.10.

så kallade Pietisterie”, mis on 1722. a. rootsi keelde tõlgitud ning sisaldab algusosas saksa juristi ja ajaloolase Samuel Pufendorfi essee kristluse mõjust tsiviilelule “De habitu Religionis Christianae ad vitam Civilem”. Sellele järgneb jutlus inimese ajalikust elust — “Menniskors Lefnads-Tid...” — ning õpetus, kuidas jõuda tõelise kristluseni — “Kort Underrättelse om Möjelijgheten at ... komma til en Sann Christendoms Utöfning”. Raamatu lõpetab katekismuselaadne, küsimuste-vastuste vormis kirjutis ausast elust Kristuses “Ett Rättsinnigt Wäsende i Jesu”. Nende vahele mahub kolm jutlust tõelisest kristlusest Londoni lossikiriku saksa kabeli pastorilt Anton Wilhelm Böhmelt: “En Sann och Falsk Christen”, “En Syndares Elände och Tröst”, “Det Nya Creaturet I Christo Jesu”. Pastor Böhme elust on teada niipalju, et ta tegutses algul Taanis õukonnapastorina, Londonis kuulus ta ühtlasi Tõelise Kristluse Jutlustamise Ühingusse (*Societæet de propaganda fide christiana*), mis asutati 18. sajandi alguses (oletatavasti 1702 või 1705) ning suri 1722. a. Londonis.⁹ Mis ajendas tema töid rootsikeelsetena Tallinnas trükkima, vajab edasist uurimist. Konvoluut ise on lihtne poolnahkköide, puukaaned paberiga kaetud ning on Briti Raamatukogusse muretsetud 1990. aastal.

18. sajandi esimesest poolest leidub veel 4 Tallinna rae seadust ja korraldust (kaubanduse, eestkoste, tänavate jms. kohta), mis kõik on Eesti Akadeemilises Raamatukogus olemas. Tallinna trükikojast võiks pärineda ka 1721. a. Nystadi rahulepingu tõlge saksa keelde, mis on trükitud “Peterburi eksemplari järele” ning paikneb Tallinna rae seadusi ja korraldusi sisaldavas konvoluutköites.¹⁰ Rahulepingu-trükise paber on küll veidi parem kui teistel konvoluudis sisalduvatel trükistel, kuid see ei saa olla otsustamisel ainumääravaks. Oli ju Tallinna trükikoda sellisel tasemel, et ka Peterburi Teaduste Akadeemia avatrükkis 1725. a. Köhleri juures trükkida lasti.¹¹ Trükikoha poolest raskesti määratletavad on Johann Friedrich Ernst Albrechti kirjastusel ilmunud Georg August von Breitenbachi “Staat der gesamten Tatarey” ning Balthasar Georges le Sage’i “Kunst Gold und Silber zu probiren”. Mõlemad on trükitud 1782. a. ning nende ilmumiskohaks on tiitellehel märgitud Tallinn ja

⁹ Grosses vollständiges Universal Lexicon. Halle; Leipzig, 1732–1749. Bd. 4. Sp. 356; Bd. 38. Sp. 174–175.

¹⁰ Ihre Königl. Majestät von Schweden Ratification über Ihre Czaarisch: Majestät zu Neustadt errichteten ewigen Friedens, mit inserirung des gantzen Tractats. Gedruckt nach dem St. Petersburgischen Exemplar. [24] S. 4°. — BL: D.K.1.(8).

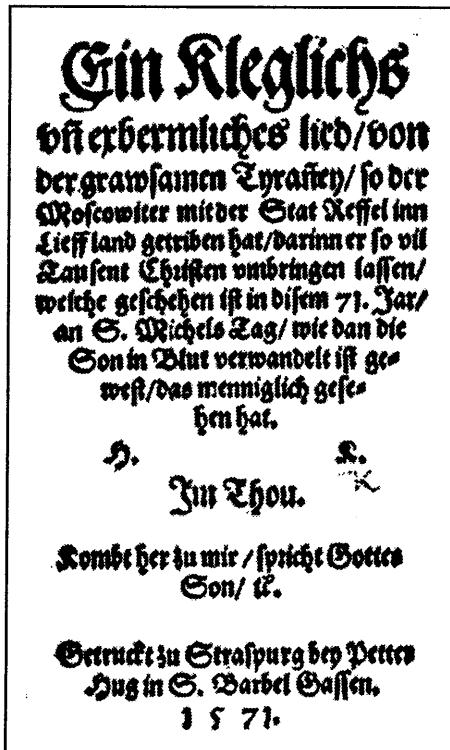
¹¹ Sermones in primo solenni Academiae Scientiarum Imperialis. Petropoli, 1725.

Leipzig (Reval und Leipzig). Vähemasti esimest võiks vinjettide ja iluistude võrdluse alusel Tallinnas Lindfors juures trükituks pidada. Johann Georg Eisen von Schwarzenbergi köögiviljade kuivatamise kunsti “Unterricht von der allgemeinen Kräuter- und Wurzeltrocknung” Tallinnas 1773. a. trükitud raamatule lisaks on Briti Raamatukogus ka sama teose aasta hiljem Viinis trükitud väljaanne. Ainsa Tartu 18. sajandi trükisena on Briti Raamatukogus Heinrich Christian Nielsen kahekõiteline politseiseaduste käsiraamat “Handbuch zur Kenntniss der Polizeygesetze” (Dorpat, 1794–1795). Bodley Raamatukogus Oxfordis leidub Hans Michael Renovantzi “Mineralogisch-geographische ... Nachrichten von den Altaischen Gebürgen...” (Reval, 1788).

Baltica-trükised

Enamuses 16.–18. sajandi trükistes käsitletakse Eesti- ja Liivimaad ühtse regioonina, seetõttu on üldnimetuse *Baltica* kasutamine kõige õigem määratlus vastavasisuliste trükiste kohta, kuigi leidub üksikuid teoseid ka ainult Eesti või ainult Läti osa kohta.

Vanim trükis ainult Eesti kohta on Briti Raamatukogus aastast 1571. See on Strasbourgis trükitud 5-leheküljeline luuletus vene sõdalaste metsikustest Tallinnas 1571. a. mihkclipäeval “Ein Kleglichs un exbermliches lied / von der grawsamen Tyraneÿ / so der Moscowiter wieder Stat Reffel inn Lieffland getriben hat / ...”. Luuletuse autor on peitunud initsiaalide H. K. taha, kuid ilmsesti võiks see olla õigusteadlane ja kirjanik Heinrich Knaust (Knaustinus), keda “Allgemeine Deutsche Biographie” iseloomustab kui ilmalikku luuletajat ning vilunud ja paljurännanud meest.¹² 1540. a. oli ta kooli eestseisjaks Berliinis, 1544. a. paiku õppis Knaust Marburgis ning tegutses hiljem advokaadina Berliinis ja mujal Põhja-Saksamaal. 1557. a. on tema asukohaks Breemen. 1560. a. paiku lülitus Knaust saadikuna võitlusse Lüübeki linna ja Liivimaa (Poola valdusse läinud Liivimaa) kaubanduslike eesõiguste pärast Läänemerel.¹³ Kas ja millal Knaust võiks ise olla Tallinnas või üldse Eestimaal käinud, jääb praegu kasu-

¹² Allgemeine Deutsche Biographie. Leipzig, 1882. Bd. 16. S. 272–274.

¹³ Kaubandustülid said põhjuseks Põhjamaade seitsmeaastasele sõjale (1563–1570), kus ühelt poolt Taani, Poola ja Lüübeki linn, teiselt poolt Rootsi püüdsid kindlustada oma võimu Läänemerel.

tada olevate allikate valguses teadmata. Russowi kroonika järgi on vähemasti 1569. a. juulis Taani kuninga ja Lüübeki laevad Tallinna all käinud ning isegi linna tulistanud.¹⁴ Veelgi keerulisemaks läheb lugu, kui hakata uurima, mis siis juhtus Tallinnas 1571. a. 29. septembril. Üheski ajalooraaamatus ega ka Russowi kroonikas pole kirjeldatud mingit erilist sündmust seoses Tallinna ja nimetatud kuupäevaga. Tõsi, 1570. a. augustis tuli nn. "Liivimaa kuningas" Magnus Vene vägede eesotsas Tallinna alla ning asus linna piirama, kuid 16. märtsil 1571 Vene väed lahkusid, suutmata linna vallutada. Magnuse sõjategevus soikus seejärel ligikaudu kaheks aastaks, kuna Vene väed olid hõivatud mujal.¹⁵ Ometi kirjeldab laul linna röövimist, põlema panemist ning 3000 kristlase tapmist küll uputamise, põletamise ning nooltega surnuks laskmise läbi. Russowi kroonikas leidub sarnane kirjeldus küll, aga mitte Tallinna vaid Novgorodi kohta, mille Ivan IV 1570. aasta vastlapäeval vallutas.¹⁶ Seega jääb esiotsa vastuseta mitu küsimust: Mis õigupoolest juhtus Tallinnas 1571. a. mihklipäeval? Kust ammutas autor oma teadmised Tallinna linna ja seal juhtunu kohta? Kas võis autor kasutada luuletuse sisu aluseks Novgorodi sündmusi, tuues need üle Tallinna?

Varaseim Inglismaal Eesti kohta trükitud raamatuke on aastast 1603. See sisaldab 3 kirjutist Eestimaast ning türklaste üle saavutatud võidu kirjelduse, mis kõik kokku mahub 20-le leheküljele. Raamat on tõlgitud Nimmegenis ilmunud hollandikeelsest väljaandest, kuid seda pole õnnestunud leida. "A true reporte of three straunge and wonderful accidents lately happened at Pernaw, a cittie in Lifflande. Wherein is conteyned a prophesie of the greate dearth & famine, which (by reason of the warres in those parts) hath there come to passe in the yeare last past, 1602)" jutustab hirmsatest nähtustest, mis Pärnu linnas Liivimaal 1602. a. aset leidsid ning manitseb inimesi kristlikele eluviisidele. Ettekuulutused on tegelikult samad kui need, mis Jeruusalemma hukku ennustanud: kurttum mees hakkas äkitselt kõnelema, naine tõi ilmale värdja (konkreetsel juhul inimese näoga ees ning surma kolbaga kuklas), taevast oli näha kummalisi ilmutusi (Pärnus musta linaga kaetud kirst koos kandjatega). Järgmine kirjutis hilisema Stralsundi superintendandi Conrad Schlüsselburgi (Schlüsselborow) sulest "A true and Lamentable Reporte of the miserable & pitifull present state of the Cuntrey of Livonia, (commonly called Lyffelande), concerning the great Dearth & Famine now being there, [by reason of the Warres] in such forte, that one Neighbour and Friende doth kill an other and eate them, the like neuer before, eyther seene or hearde of" kinnitabki näljahäda ning Liivimaa viletsat olukorda. Viimane osa raamatust sisaldab Franz (Francis) Rappeni kirja Saaremaalt 22. septembrist 1602 "A true copie of a Letter written & sent from the Castle of Osel..." mis kirjeldab samuti paljaksrõõvitud maad, katku ja nälga. Raamatust on teada kaks eksemplari: üks Briti Raamatukogus, teine Folgeri Shakespeare'i Raamatukogus Ameerikas.

¹⁴ Russow, B. Liivimaa kroonika. Tartu, 1922. Kd. 2. Lk. 39.

¹⁵ Eesti ajalugu / Peatoim. H. Kruus. Tartu, 1940. Kd. 3. Lk. 24–25.

¹⁶ Russow, B. Liivimaa kroonika. Tartu, 1922. Kd. 2. Lk. 48.

¶ A true Report of three strange accidents which lately happened at Pernaw, a Citie in Lifflandē Sec.

W^hen (gentle reader) in ancient Histories, and principally in the works of that famous and learned writer Flavius Iosephus lib. 7. cap. 11. that before the lamentable and woful destruction of Hierusalem, there appeared many strange signes both in the aire, and among the people, namely there was seene right above the said Citie a dreadfull starre, in forme and fashion of a sword: as also that in the darke night cleare day appeared and was seene in the Temple: that a Cow brought forth a Lambe, and which was most strange, a certaine man went up and downe among the people, continually for the space of seaven yeares before, not ceasing with woful cries, to forwarne and admonish the people to forsake their wickednes: for getting the destruction of the place.

Whose like, yea and almost the verie same accidents signes and wonders, have lately happened with him in this noble most pleasaunt Countrie of Livonia, in the

¶ 3

Enamik Briti Raamatukogus leiduvatest 16.–18. sajandi Riia trükistest on tuntud (Friebe, Jannau, Luce) ja leiduvad ka Eesti raamatukogudes. Märkimisväärt on aga kaks 18. sajandi lõpus trükitud ühelehelist, tänapäeva mõttes reklaamimaterjali Riia balsami kohta, mida valmistavat keegi Andreas Biorkgren Sepa tänaval linna tallide lähedal ja mida tutvustatakse kui “heakskiidetud palsamit pea[valu?], reuma, haavade ja närvide vastu”.¹⁷ Eraldi trükkis üksikasjaliku sündmuste kirjeldusega on pühendatud Riia piiramisele ja kapituleerumisele Põhjasõjas.¹⁸

¹⁷ An approved balsam for the head, rheumatism, wounds and nerves. [Riga, 1790?], [S. l., 1795?]. London: Public Record Office.

¹⁸ Wahrhaftige Vorstellung Der Merckwürdigen Begebenheiten Bey der Belagerung der Stadt Riga, und was sich von Dato ihrer Blocquade an, auch während grausamen Bombardir- und Canonirung 1709. bis zu derselben Übergab 1710. von Tage zu Tage zugetragen:... Gedruckt im Jahr 1711. 28 S.

Põhjasõja sündmusi Eesti- ja Liivimaal kajastavatest trükistest (registreeritud 35 trükist) on enamik rootsikeelsed, põhiliseks sisuks armeede ja väeosade liikumine, vangide, haavatute ja langenute nimekirjad jms. Kõik need on 4–8-leheküljelised nn. “operatiivteated” eesmärgiga võimalikult kiiresti Rootsile algul võidukat sõja kulgu laialt teatavaks teha. Nendest võib leida mitmeid Eesti kohanimesid nagu Errastfer (Erastvere), Rappin (Räpina), Kannepä (Kanepi), Sagnitz (Sagadi), sõjasündmuste kirjelduses ja haavatute ning vangide nimekirjades kohtab Eesti- ja Liivimaal tuntud aadlisuguvõsade nimesid, lihtsõdurite seas ka eesti nimesid. Hummulis 1702. a. toimunud lahingu kirjeldust kaunistab puulõikes vinjett, mis kujutab Karl XII — ratsaniku sadulavaipa ehib kuninglik monogramm.¹⁹ Mitmeid väikesemahulisi trükiseid on ilmunud seoses Rootsi vägede võiduga Narva all. Juba eespool nimetatud 12-osalise “Teadete” sarjaga ühes konvoluudis leidub 1701. a. veebruaris trükitud kaheleheküljeline ood kuningas Karl XII võitude auks “Arma Vitricia Caroli Duodecimi”. Narva võidu tähistamine Stettinis on üles tähendatud tervelt 64-l leheküljel, kusjuures on täpselt kirjeldatud majade ning linna tähtsamate ametimeeste kaupa, millised loosungid, plakatid ja lillevanikud nad üles olid pannud. Kavas oli suur ilutulestik ja kirikus peeti tänujumalateenistus.²⁰ Ulatuslikumat teavet Eesti- ja Liivimaa kohta koos sõjasündmuste kirjeldusega pakub 1701. a. trükitud “Neu-eröffnetes Liefländisches Theatrum...”, mis Eestiski vähemalt Ajalooarhiivis olemas on.

Reisikirjadest ning ajaloolistest ülevaadetest on täielikult Eesti- ja Liivimaale pühendatud vaid Kuramaa aadlimehe parun Karl Johan von Blombergi “An Account of Livonia...”, mis ilmus Londonis 1701. a. Recke ja Napiersky andmetel oli tegemist alates 1698. aastast mitmetes Euroopa maades saadikuna tegutsenud mehega, kes Kuramaa hertsogi Friedrich Kasimiri surma järel jäi elama Londonisse ning sai õukonnas ülemtallmeistriks.²¹ Tema raamat, mis põhiosas keskendub Liivimaa varasemale ajaloole, Teutooni Ordu tegevusele Liivimaal ning Rootsi, Poola ja Venemaa sõdadele Liivimaa pärast, oli ilmselt küllalt populaarne, sest tõlgiti järgnevatel aastatel ka prantsuse keelde ning trükiti Utrechtis 1705. a. ESTC registreerib raamatu leiduvuse 41 maailma raamatukogus. Ka Eesti Ajalooarhiivis on ingliskeelne algvariant olemas, prantsuskeelne väljaanne leidub nii Rahvusraamatukogus kui ka Akadeemilises Raamatukogus.

Enamasti on Baltimaadele siiski pühendatud vaid osa peamiselt Rootsit või Venemaad käsitlevatest teostest. Varaseim neist pärineb Liivi sõja lõpuperioodist. See on poola aadliku Johannes Lasicki [Lasicuise] ülevaade Venemaast ning sealsete rahvaste kommetest, millele lisatud 1582. a. Jam Zapolski rahulepingu tingimused ja lühike ülevaade Liivimaast ning

¹⁹ Sanfärdig Berättelse, om det, som gaf herr General-Majoren Wollmar Anthon von Schlippenbach, anledning, att den 18 Julii ... 1702 upbryta ifrån Sagnitz, och begifwa sich öfwer Embachs Floden och sätta sich vid Hummels-Hoff, samt huruledes det den 19 dito med en fast öräknelig Muscowitisk Macht wed bem:te Hoff förelupne blodige Slaget, wärckeligen aflupit. [S. l., s. a.] — BL: 9077.dd.6.(16).

²⁰ Relation wie das ... Danck-Fest, wegen des beym Entsatz der Stadt Narva, ... in der Pomerschen Stadt Alten Stettin, am 15. Februarii ... 1701 ... hochfeyerlich begangen worden. Alten Stettin, 1701. — BL: 9335.c.28.(1).

²¹ Recke, J. F., Napiersky, K. E. Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon. Mitau, 1827. Bd. 2. S. 189–191.

selle ristiusustamisest pealkirjaga “De Ryssorvm Moscovitarvm et Tartarorvm religione, sacrificiis, nvptiarvm, fvnervm ritv, ... His in fine qvaedam svnt adiecta, de Livonia pacisqve conditionibvs, & pace confecta hoc anno inter ... Regem Poloniae & Magnvm Dvcem Moscoviae” (Spirae, 1582). Siit leiab lugeja lühikese ülevaate Liivimaa geograafiast; nimetatud on neli linna — Riia, Tartu, Tallinn, Narva — ja kaks jõge — Daugava ja Emajõgi. Järgneb Liivimaa ristiusustamise kirjeldus ning ajaloo tähtsündmused kuni Liivi sõjani. Rahulepingu tingimused võtavad enda alla kolm lehekülge ning kõige huvipakkuvam sealjuures on Liivimaa kindluslosside loetelu, mis sisaldab ka Eesti alal paiknenud, nagu Leal [Lihula], Borholm [Porkuni], Randen [Rannu], Ringen [Rõngu] jt.

Inglismaal on ajaloolistest ülevaadetest varaseim 1639. a. Londonis trükitud “A short survey of the Kingdome of Sweden containing a briefe description of all the Provinces of this Dominion”. Eesti varasemast ajaloost annab raamat üsna trööstitu pildi, tõdedes, et “teatud aadlimehed, kes võtsid endale ülesandeks levitada ristiusku ja olid selleks saadetud Liivimaale, unustades oma tuleku eesmärgi, andusid täielikult lihalikele lõbudele ja õgardlusele ja joomisele; ja peale selle hoidsid põlisrahvast sellistes oludes ning täielikus sõltuvuses, et nad näisid valitsevat enam loomade kui inimeste üle”.²² Eesti administratiivse jagunemise osas on kirjeldus üsna tõene. Selles on mainitud nii Eesti saarte kui lääneranniku rootsi asustus ning rootsi keel kui üks kohalikest keeltest. Eestis räägitavate keeltena on veel üles tähendatud “saksa või ülem-hollandi keel, mida kasutab parem sort [inimesi]; põhjas Soome lahe ääres eesti ja soome keel”. Liivimaa keskosas mainitakse juba peaaegu välja surnud liivlasi ning liivi keelt ja lõunas kõneldavat läti keelt, “mis on, kui oleks see segapuder mitmetest ühendatud keeltest”.²³ Liivimaa kirjelduse leiame ka Uppsala ülikooli retoorikaprofessori Johannes Schefferi (1621–1679) raamatu “Lapimaa ajalugu” 1704. a. väljaandes. Schefferi raamatu ladinakeelne esmaväljaanne ilmus Frankfurdis juba 1673. a., see on tõlgitud saksa, inglise ja prantsuse keelde ning ilmunud mitmes erinevas trükis. Liivimaad puudutav osa “An Account of Livonia, with the Manners, Customs and Religion of its Antient as well as Modern Inhabitants, and the chief Occurrences that have happened there, during the present war betwixt Muscovy, the King of Poland and the Swedes” leidub neist ainult nimetatud 1704. a. väljaandes ja selle on kirjutanud 1701. a. Olaf Rudbeck. Kirjutis koosneb 4 peatükist ning hõlmab geograafilise ülevaate, põliselanike usu ja kommete kirjelduse ning Põhjasõja-eelse olukorra analüüsi. Ka Rudbeck näeb maarahva rõhutud seisundit ning tema arvates “tuleb tunnistada, et nende [eestlaste] orjus on peaaegu väljakannatamatu” ning “neil pole midagi oma, vaid nad on aadlike täielikud orjad”.²⁴ Liivimaa aadel vabandavat end sellega, et kui orjus nii raske poleks, võivad rahutused tekkida. Eesti haridusoludest on autor maininud Tallinna gümnaasiumi koos mitme professoriga, kes õpetavad vabu kunste, ning Tartu ülikooli, kus “õpivad vaid vähesed soome-

²² A short survey of the Kingdome of Sweden ... London, 1639. P. 24–25: “Certaine Nobles who tooke upon them to propagate the Christian religion being sent for into Livonia, forgetting the errand they came about, gave themselves wholly over to carnall lust, and gluttonie, and drunkenness; and withall keeping the inhabitants in such a base and flauish subiection, that they seemed rather to command over beasts than men.”

²³ *Ibid.* P. 26.

²⁴ Scheffer, J. The History of Lapland. London, 1704. P. 396–397.

maalased, kuna Liivimaa aadlikud eelistavad saata oma pojad välismaa ülikoolidesse, eriti Saksamaale ja Hollandisse”.²⁵

Sajandi teisest poolest pärit reisikirjade autorid on enamalt jaolt ise Eesti- ja Liivimaal mõnda aega viibinud, kuid on oma teostesse laenanud algmaterjali ka tuntud kroonikatest. Mitmes trükis ilmus põhiliselt ajalooliste memuaaride autorina tuntud N. Wraxalli Põhjamaade reisikiri,²⁶ mille Eesti-osa hõlmab Narva ja Tartu kirjelduse. Viimase kohta kirjutab autor, et see “on pigem laiali valguv, halvasti ehitatud küla kui linn”, kuid ei unusta mainimast linna varasemat tähtsust kindlustusena Vene piiril.²⁷ Raamatu 3. väljaandele on lisatud Põhja-Euroopa (sealhulgas siis ka Baltimaad) kaart koos tolele ajaks inglastele teadaolevate kohanimedega. Reisimees John Richardi “A tour from London to Petersburg...” (London, 1778) kirjeldab Eestist lähemalt vaid Narvat, Lätist Daugavat ja Riia linna. Teekonnal Narvast Riiga pole autor leidnud midagi ülestähendamist vääri. Inglise keelde on tõlgitud ka saksa päritoluga vene uurimisreisija, loodusteadlase ja etnograafi Johann Gottlieb Georgi neljaköiteline koguteos “Beschreibung der Nationen des Russischen Reichs...” (1776–1780; ingliskeelne tõlge 1780–1783), mis inglaste ettekujutust soome-ugri rahvastest tublisti avardas.²⁸ Andrew A. Swintoni reisid Põhjamaadesse toimusid aastail 1788–1791 ning on esitatud Katariina II-le pühendatud koguteoses “Travels into Norway, Denmark, and Russia” (Dublin, 1792). Eesti- ja Liivimaale on 428-leheküljelisest raamatust pühendatud pea neljandik. Autor rõhutab ka oma kirjelduste autentsust, kuna on mitmeid aastaid Venemaal veetnud. Teos algab laevareisiga Taanist Riiga, kus ta ohtlikul ja salakavalal Balti merel elab läbi laevaõnnetuse. Riia oma umbes 12 000 elanikuga (nende sekka on arvatud ainult sakslased, rootslased, hollandlased, inglased ja prantslased) on jätnud Swintonile hea mulje. Eriti kiitvalt kirjeldab ta seltsielu, kinnitades, et kõik sakslased on kanged klaverit, viulit ja flööti mängima. Edasine reis sügiseste vihmadega piki rannikut on olnud vaevarikas: autor kurdab teede ja sildade puudumise ning postihobustega reisimise viletsuse üle. Pärnu pakub siiski üllatuse kohaliku inglase näol, kelle kohta Swinton tunnustavalt kirjutab, et “see härra on vaid 11 kuud Inglismaalt ära, ja Pärnus olnud, aga räägib juba vabalt saksa keelt, ja ilma, et tal oleks õpetajat abiks olnud.” See polevat ka üldse imelik, “kuna ta polnud kõnelnud ühegi inglasega sellest ajast, kui ta [Pärnusse] saabus, vaid oli sunnitud kõnelema saksa keelt”.²⁹ Ka Tallinn on reisijale soodsa mulje

²⁵ *Ibid.* P. 382: “... it is frequented only by a few Finlanders, the Livonian Gentlemen rather chusing to send their Sons to forreign Universities, especially in Germany and Holland.”

²⁶ Wraxall, N. *Cursory remarks made in a tour through some of the Northern Parts of Europe.* London, 1775; Wraxall, N. *A tour through some of the Northern Parts of Europe, particularly Copenhagen, Stockholm, and Petersburg.* London, 1776. 3. ed., corrected.

²⁷ *Idem.* 3. ed. P. 277–278: “This place, which is rather a large, straggling, ill-built village than a town, was formely, when Livonia belonged to Sweden, of considerable importance, having been fortified and a frontier garrison on the side of Muscovy.”

²⁸ Georgi, J. G. *Russia: or, a complete historical account of all the nations which compose that Empire...* London, 1780–1783. Vol. 1–4.

²⁹ Swinton, A. A. *Travels into Norway, Denmark and Russia.* Dublin, 1792. P. 125: “This gentleman has been only 11 months from England, and in Pernaw, yet speaks the German language fluently, and without having had the assistant of a master. ... he said it was no way strange, for he had not conversed with an Englishman since he arrived, and was obliged to talk German.”

jätanud. Linna huviväärsuste kirjeldusele lisaks on eraldi peatükk pühendatud šotlasest admiralile Samuel Greighile ning tema matustele Tallinnas.

18. sajandi reisikirjelduste rea lõpetab Peterburi Keiserliku Akadeemia ning Vaba Ökoonoomilise Ühingu liikme William Tooke'i mahukas kolmeköiteline Vene keisririigi ülevaade "View of the Russian empire during the reign of Catherine the Second..." (London, 1799). Autor kirjeldab üksikasjalikult erinevate maade loodust, Vene riigis elavaid rahvaid, nende kombeid ja tavaid. Kohati on abiks võetud ka põlisrahva keel. Nii on Tooke eestlaste kohta öelnud, et nad kõnelevad endast kui "Ma Rahvast", või kui räägivad eri paikkonnist, siis "Tarto Rahvast" või "Perno Rahvast", üksikisiku kohta aga ütlevad "Maa Mees".³⁰ Eestlaste koguarvu hindab ta 430 000-ni. Autori vaated kohalike rahvaste rõhutud olukorrale on kriitilised. Tooke märgib pärisorjade müümist ja vahetamist hobuste ja koerte vastu, ühe hinge hinnaks 30–50 rubla; kui tegemist osava meistri — kingsepa, rätsepa, koka või kangruga — ulatub hind 100 rublani.³¹ Vähesed mõisnikud lubavad oma pärisorjadel kirjutama õppida, sest kardavad, et need oma oskusi võiksid enda hüveks kasutada³². Talupojal on raske väikesi lapsi koos moonakotiga nelja-viie miili kaugusele kooli saata, sest tal leidub vaevalt vahendeid neid riidessegi panna,³³ nende leib on aga nii vilets, et sellele tulega ligi minna ei tohi. Kõige selle tõttu ei tundu eestlastel huvi kooli vastu olevat, sest "on üsna tavaline, et koolipoisid pakuvad oma pastorile vaha, võid ja mett, et see neid varsti koolist välja laseks ning ei sunniks lugema õppima; mis otstarbeks nad on taibukad ka välja mõtlema igat sorti puudusi, nagu kõva kuulmine, halb nägemine, nõrk mälu, aga eriti teeseldes, et nad on raskesti kukkunud või vastu pead saanud".³⁴ Huvitavad on autori tähelepanekud eestlaste nimekasutusest oludes, kus perekonnanimed puudusid. Tooke märgib, et tavaliselt nimetatakse end koha järgi, kus elatakse, näiteks eestlane Mik, kes elab talus nimega Mutta, kutsub end Mutta Mik, tema poeg on Mutta Mikko poeg Rein jne.³⁵ Samas on ka, võiks öelda esimene Eestis enam kasutatud nimede loetelu: Adam, Tõnnis, Tõnno, Ann, Paertel, Pert, Pirrit, Tio, Ello, Els, Liso, Eva, Truto, Edo, Leno, Hinrik, Jaan, Juhan, Hans, Kadri, Trino, Kaarl, Madli, Mai, Marri, Marret, Krööt, Peet.³⁶ Tooke'i teoses on märkimist väärinud koguni raamatukogu Oleviste kiriku juures, kus "teiste harulduste kõrval senini säilitatakse paganlikest aegadest pärit Liivimaa jumaluse kuju, mis on neli tolli pikk".³⁷ Eestlaste uskumustele ja ristiusustamisele on pühendatud üle 20 lehekülje, selgituseks on appi võetud ka eestikeelne "Jummal".

³⁰ Tooke, W. View of the Russian Empire... London, 1799. Vol. 1. P. 484.

³¹ *Ibid.* P. 492.

³² *Ibid.* P. 489.

³³ *Ibid.* P. 490.

³⁴ *Ibid.* P. 489–490: "It is too much the custom for school-boys to offer their pastor some flax, butter or honey, to let them soon out of school, and not to force them to learn to read; to which end they are likewise very apt to feign all sorts of infirmities, such as hardness of hearing, dimness of sight, weak memories, but especially of pretending to have a great fall or a blow on the head."

³⁵ *Ibid.* P. 493.

³⁶ *Ibid.* P. 494.

³⁷ *Ibid.* P. 513: "In the library belonging to the Olai church at Reval, among other curiosities, is still preserved a liefland idol of the heathenish times, and is about for inches in height."

Eesti ja Baltimaade nimi käib läbi samuti mitmetest ametlikest dokumentidest. Nii näiteks on suurt tähelepanu pühendatud 18. sajandi algul Põhja-Euroopas ja Baltimaades möllanud katkule ning arvukad kuninganna Anne'i (valitses 1702–1714) proklamatsioonid määravad karantiini korra Balti merelt saabunud laevadele.³⁸ 18. sajandi lõpukümnendil, kui kaubavahetus Venemaaga taas normaliseerus, on ilmunud mõõtude tabel Baltimaadest imporditud kaupadele³⁹ ning navigatsioonijuhised laevasõiduks Balti merel.⁴⁰ Huvitavatest leidudest võib mainida veel rida Wittenbergis 18. sajandi esimestel aastatel Limbazist pärit Hermann Beckeri eesistumisel kaitsitud Liivimaa käsitlevaid väitekirju ning Londonis 1744. aastal esitatud J. Nixoni dissertatsiooni kivimi kohta, mis kannab nime "Eestimaa marmor".⁴¹

Ajaloolistest isikutest on enim kirjutatud Liivimaa aadliku ja diplomaadi Johann Reinhold Patkuli (1660–1707) kohta — 18. sajandil ilmus inglise keeles tema tegevusest ning hirmsast surmast 3 raamatut. Esimest trükki saatis nii suur edu, et see 1717. aasta jooksul kahes väljaandes ilmus. "A short narrative of the life and death of John Rhinholdt Count Patkul, a nobleman of Livonia, who was broke alive upon the wheel in Great Poland, anno 1707" on tõlge pastor Lorentz Hageni 1714. a. Kölnis ilmunud saksakeelsest raamatust.⁴² 1761. a. ilmunud "Anecdotes concerning the famous John Reinhold Patkul" nimetab end samuti esmatrikiks — kas siis teadmatuses või lootuses, et aastakümned on eelmise väljaande rahva mälust juba kustutanud.

Lõpetuseks veel ühest intrigeerivast leiust. See on 17. sajandil rahvaraamatuna Euroopas mitmetes trükkides ilmunud jutustus Igavesest Juudist, Ahasveerusest "Gründliche und Warhafftige Relation, Von einem Juden ausz Jerusalem, mit Nahmen Ahasverus..." (S. L., 1634?). Ilmselt oleks see teos jäänud tähelepanuta, kui mitte Oxfordis Bodley Raamatukogu kataloogis poleks ühe raamatu ilmuniskohana figureerinud "Refel, 1634", seda küll nurksulgudes ja küsimärgiga. Ilmuniskohaks on see võetud raamatu eesõna vastavast dateeringust: "Datum Refel den 11 Martii / Anno 1634". Autor Christophorus Dudulaeus Westphalus on täiesti võõras nimi Eesti kultuuriloos. Briti Raamatukogus leidis raamatust koguni 6 erinevat trükki, varaseim neist trükitud 1602. a. Leidenis. Ka 1618. a. Augsburgis trükitud variant on Tallinnaga dateeritud: "Datum Refel den 11 Martij / Anno 1614".⁴³ 1634. a. Tallinna dateeringuga raamatuid on kokku neli. Briti Raamatukogu kataloogis on

³⁸ Vastavad korraldused on trükitud Londonis, Edinburgh'is ja Dublinis. Briti Raamatukogus leiduvad need 09.11.1710, 06.09.1711 ja 31.08.1712 kohta, Cambridge'is 17.08.1711, 06.09.1711, 16.09.1712 kohta, Šoti Rahvusraamatukogus 09.11.1710 kohta.

³⁹ Sandys, I. A table which reduces deals as imported from the Baltic, to standard deals. Liverpool, [1790?].

⁴⁰ Gibson, F. Sailing directions for the Baltic. London, 1791; A new Hydrographic Survey of the Baltic or East Sea ... published ... 1788 and 1789. (Particular Chart of the Roads of Revel). S. L., 1795.

⁴¹ Nixon, J. Marmor estonianum, seu dissertatio de sella marmorea votiva estoniae in agro Northamptoniensi conservata. Londini, 1744.

⁴² Hagen, L. Letzte Stunden Johann Reinhold Patkuls. Cöln, 1714.

⁴³ Warhafftige Contrafractur aller gestalt vnd massen zusehen dise Bildnuss von einem Juden von Jerusalem Ahasverus genannt... Getruckt zu Augspurg, bey Sara Mangin Wittib, in verlegung Peter Zimmermann Kupfferstecher, 1618.

määratud nende trükiaastateks 1634, 1635, 1640 ja 1650. Varasem neist pole kindlasti sinne trükis — seda juba tiitellehe vasegravüüris illustratsiooni tõttu. Ka 1640. ja 1650. a-ga dateeritud väljaanded on illustratsiooniga tiitellehel. 1635. a. väljaanne võiks aga isegi sarnaneda Balti kohalike trükistega (s. o. siis Riia või Tallinna omadega).

“Gründliche und Warhafftige Relation, Von einem Juden ausz Jerusalem, mit Nahmen Ahasverus...”
tiitellehe illustratsioon.

Lähemal uurimisel — seda sai tehtud tänu prof. Jüri Kivimäe õhutusele — osutusid need leiud probleemseteks. Kõigepealt tekkis segadus autoriga: 1971. a. saksa kirjandusleksikonis on autori nimele lisatud vaid napid andmed: elas 17. sajandi esimesel poolel Westfaalis. Raamat Igavesest Juudist on autori all ära toodud, kuid väljaannetest kirjas vaid 1602. a. oma.⁴⁴ Emil Welleri pseudonüümide leksikonis on Dudulaeuse nime peetud pseudonüümiks, autori õiget nime aga pole õnnestunud avada. See-eest on meid huvitava raamatu väljaannetest esitatud koguni seitse: aastatest 1617, 1619, 1634, 1644, 1645, 1661,

⁴⁴ Deutsches Literatur-Lexikon: Biographisch-Bibliographisches Handbuch. Bern; München, 1971. 3. Aufl. Bd. 3. Sp. 606.

1697.⁴⁵ Wellerist on lähtunud ka Briti Raamatukogu saksa 17. sajandi trükiste kataloogi koostaja David Paisey, kes on Dudulaeuse nime pseudonüümiks pidanud. Elisabeth Frenzeli "Maailmakirjanduse materjali" Ahasveeruse teema käsitluse järgi pärineb raamatu 16. sajandil levinud versioon oletatavasti Danzigist Giovanni Bernardi Bonifacio, krahv d'Oria kirjandusringkonnast. 17. sajandi algul ilmunud Christophorus Dudulaeuse raamatuid peab uurija eelmise laiendatud variandiks, kuid ei maini sõnagagi, nagu oleks tegemist autori pseudonüümiga. Raamatu erinevad ilmuniskohad on aga tema arvates fiktsioonid.⁴⁶ Siit esimene seni vastuseta küsimuste ring: Kes oli ja kas oli olemas raamatu autor Christophorus Dudulaeus? Kus on nimetatud raamatud trükitud? Kas "Tallinn" raamatu eessõnas on fiktsioon või on raamatu autor, olgu see siis kes iganes, siiski Tallinnas viibinud?

Raamatuid seob Tallinnaga tegelikult vaid eessõna viimane lõik, milles öeldakse, et: "Dieser Ahasverus ist Anno 1610. zu Lübeck gewesen, auch newlich zu Refel in Liefeland / und zu Cracaw in Pohlen / und in der Moscow von vielen Leuten / Anno 1634. gesehen worden, die auch mit ihm geredet" [See Ahasveerus on 1610. a. Lüübekis olnud, ka hiljuti Revelis Liivimaal ja Krakovis Poolas ja Moskvas paljude inimeste poolt 1634. a. nähtud, kes ka temaga kõnelnud.] Eessõnale järgneb kõigis raamatutes Ahasveeruse legend. Teema iseenesest on laialt tuntud ja kasutusel olnud erinevates variantides 13. sajandist alates. 16. sajandi keskpaiku Liivimaal ringi rännanud Jorgeni-nimelisest mehest, kes võiks "Liivimaa Ahasveerusega" sarnaneda, on juttu nii Renneri "Liivimaa ajaloo" kui ka Russowi "Liivimaa kroonikas". Renner mainib teda 1556. a. paiku Riias, sealt edasi aga olevat too läinud Pärnusse ja Tallinna, kus ta "kõikjal manitses rahvast patukahetsusele; läks edasi Alutagusele Vene piiril, tapeti seal talupoegade poolt ühel kaljul maha".⁴⁷ Russow nimetab, et Jorgen [K. Leetbergi tõlkes Jürgen] "Kõrge-Saksa maadest Poola ja Preisi kaudu Liivimaale" tuli "ja reisis pea kõik Liivimaa linnad ja maad läbi ja käis üsna paljajalu ja alasti ja paljalt...". Russowi andmeil rändas Jorgen Tallinnast Narva ning jäi oma reisil kadunuks.⁴⁸ Siit uus vastuseta küsimuste ring: kes 17. sajandi 30-ndatel aastatel Poolas, Liivimaal ja Eestimaa ringi rändas, kui üldse rändas? Kui mitte, siis kust on autorile tulnud mõte Igavesel Juudil Liivimaal ja Moskvas ringi rännata lasta? On ta vahest laenanud sobivad andmed Russowi kroonikast, mis selleks ajaks juba kolmes trükis ilmunud oli? Asjasse selguse toomine nõuab ilmselt pikka ja vaevarikast uurimistööd. Igavese Juudi teema lõpetuseks aga veel niipalju, et 1995. a. ilmus Leipzигis selleteemaline antoloogia "Ahasvers Spur: Dichtungen und Dokumente vom "Ewigen Juden"". Võib olla leiaks sellest mõnd väikestki vihjet mõistatuste lahendamisele asumiseks.

Need oleksid mõned näited Briti Raamatukogu rikkalikust raamatuvaramust, raamatu-
test, millel oli määrav tähendus arusaamadele, mis levisid 17.–18. sajandi Euroopas Balti-
maade kohta. Seni on meie uurijate peatähelepanu pööratud Rootsi, Saksa ja Venemaa
raamatukogudele ning kahtlemata tuleb sealt kõige arvukamalt lisateavet eesti raamatuloole.
Kuid huvitavaid täiendusi võib leida ka esmapilgul Eestiga vähe seotud paikadest.

⁴⁵ Weller. E. *Lexicon Pseudonymorum: Wörterbuch der Pseudonymen aller Zeiter und Völker*. Hildesheim; New York, 1977. S. 155.

⁴⁶ Frenzel, E. *Stoffe der Weltliteratur*. Stuttgart, 1992. 8. Aufl. S. 16–23.

⁴⁷ Renner, J. *Liivimaa ajalugu*. Tallinn, 1995. Lk. 14.

⁴⁸ Russow, B. *Liivimaa kroonika*. Tartu, 1920. Kd. 1. Lk. 85.